

LBRIS

We know
books
Mihaela Cristea

**OPTIMIZAREA AUTODETERMINĂRII
ÎN CONTEXTE DE DIZABILITATE**

Rolul factorilor ecologici

INSTITUTUL EUROPEAN
2024

Cuprins

Capitolul 1. Introducere / 9

I.1. De ce ar mai fi nevoie de studii despre autodeterminare? / 9

I.2. Scopul și obiectivele proiectului de cercetare / 10

I.3. Structura și prezentarea generală a capitolelor / 10

Capitolul II. Constructele de bază ale cercetării. O analiză sistematică a literaturii de specialitate / 13

II.1. Cadrul conceptual al cercetării / 13

II.1.1. Constructul de autodeterminare / 13

II.1.1.1. Definierea conceptului de autodeterminare. Origine și evoluție / 13

II.1.1.2. Teoriile motivaționale și autodeterminarea / 15

II.1.1.2.1. Modelul funcțional al autodeterminării (*Functional Model of Self-Determination*) / 16

II.1.1.2.2. Teoria motivațională intrinsecă de cauzalitate (*Causal Agency Theory*) / 17

II.1.2. Abordări social-ecologice ale autodeterminării / 18

II.1.2.1. Factorii din microsistem / 19

II.1.2.2. Factorii din mezosistem / 20

II.1.2.3. Factorii din macrosistem / 21

II.1.2.4. Factorii din cronosistem / 21

II.1.3. Perspective contemporane asupra contextului dizabilității. Paradigma nevoilor de sprijin pentru persoanele cu dizabilități / 21

II.1.3.1. Nevoi de suport și sprijin / 23

II.1.3.2. Sisteme de sprijin și autodeterminare / 24

Capitolul III. Măsurarea autodeterminării în contextul românesc al dizabilității / 25

Studiul 1. Evaluarea autodeterminării la adolescenții români: proprietăți psihometrice preliminare ale Scalei ARC a Autodeterminării / 25

III.1. Introducere / 25

III.2. Metodologie / 28

III.2.1. Participanți / 28

III.2.2. Măsurarea autodeterminării: Scala ARC a Autodeterminării / 29

III.2.3. Proceduri. Analiza datelor / 31

III.2.4. Rezultate / 31

III.3. Discuții și concluzii / 37

Capitolul IV. Explorarea rolului factorilor social-ecologici asupra dezvoltării autodeterminării. Studii empirice / 39

IV.1. Studiul 2. *Construind viitorul*. O abordare prin modelări în ecuații structurale a relațiilor dintre autodeterminare, conceptul de sine, planificarea tranziției și abilitățile de viață / 39

IV.1.1.1. Introducere / 40

IV.1. 2. Metodologie / 44

IV.1.2.1. Participanți / 44

IV.1.2.2. Măsurare și instrumente de măsurare / 45

IV.1.2.3. Procedura analitică / 47

IV.1.2.4. Rezultate / 49

IV.1.3. Discuții și concluzii / 51

IV.2. Studiul 3. Rolul moderator al factorilor din microsistem în relația dintre conceptul de sine și autodeterminare în contextul dizabilităților / 56

IV.2.1. Introducere / 56

IV.2.2. Metodologie / 60

IV.2.2.1. Participanți / 60

IV.2.2.2. Evaluarea și măsurarea autodeterminării și conceptului de sine / 61

IV.2.2.3. Proceduri / 61

IV.2.2.4. Rezultate / 61

IV.2.3. Discuții / 66

IV.3. Studiul 4. Explorarea influențelor factorilor din mezosistem asupra autodeterminării elevilor cu dizabilități. Rolul mediator al oportunităților percepute de elevi / 72

IV.3.1. Introducere / 72

IV.3.2. Metodologie / 78

IV.3.2.1. Participanți și proceduri / 78

IV.3.2.2. Măsurări și evaluare / 79

IV.3.2.3. Rezultate / 81

IV.3.3. Discuții / 86

IV.4. Studiul 5. Impactul Modelului de învățare și instruire prin autodeterminare în îmbunătățirea comportamentelor de performanță școlară în contextul dizabilității intelectuale / 90

IV.4.1. Introducere / 90

IV.4.1.1. Scopul studiului / 94

IV.4.2. Metodologie / 94

IV.4.2.1. Participanți / 94

IV.4.2.2. Locul de desfășurare a experimentului / 96

IV.4.2.3. Variabila independentă și variabile dependente / 96

IV.4.2.4. Evaluare și măsurare / 99

IV.4.2.5. Design și condiții experimentale / 99

IV.4.2.6. Validitatea socială / 102

IV.4.2.7. Rezultate / 102

IV.4.3. Discuții / 107

Capitolul V. Concluzii. Implicații pentru practica educațională / 109

Bibliografie / 113

Anexe. Materiale suplimentare / 131

Anexa 1. Studiul 1. Versiunea adaptată și validată a *Scalei ARC a Autodeterminării* pentru Adolescenții Români / 131

Anexa 2. Studiul 2. Conceptul de sine. Chestionar pentru elevi / 137

Anexa 3. Studiul 2. Planificarea tranziției. Chestionar pentru elevi / 139

Anexa 4. Studiul 2. Abilități de viață funcționale. Chestionar pentru elevi (elaborat după modelul *PEDI-CAT Content-Balanced*) / 142

Anexa 5. Studiul 4. Versiunea adaptată a *Scalei AIR a Autodeterminării* pentru adolescenții din România / 144

Anexa 6. Studiul 5. Grile individuale de observare a comportamentelor funcționale și a performanțelor școlare / 147

*Capitolul 1***Introducere****I.1. De ce ar mai fi nevoie de studii despre autodeterminare ?**

În ultimii treizeci de ani, modelele teoretice și studiile dedicate autodeterminării au înregistrat o creștere exponențială. Demersurile de cercetare realizate cu scopul examinării factorilor social-ecologici ce influențează mediile în care copiii și tinerii cu dizabilități trăiesc, învață și evoluează au condus la specificarea mecanismelor prin care comportamentele de autodeterminare ar putea fi îmbunătățite. Din această perspectivă de cunoaștere, cercetările desfășurate în domeniul măsurării autodeterminării și a suportului au evidențiat rezultate și progrese mari, în sensul construirii unor instrumente de evaluare pe baza modelelor teoretice, precum și a elaborării unor programe educaționale care prin eficiența și impact asupra optimizării comportamentelor de autodeterminare au dobândit status-uri de practici bazate pe dovezi în contextul suportului și sistemelor de servicii educaționale și terapeutice. Pornind de la această tendință puternică și masivă în domeniul de cunoaștere a autodeterminării în contexte internaționale de cercetare, a apărut și s-a cristalizat ideea inițierii și dezvoltării acestui proiect de cercetare centrat pe studiul autodeterminării elevilor cu cerințe educaționale speciale. Având în vedere relevanța majoră a acțiunilor, abilităților și atitudinilor de autodeterminare în îmbunătățirea calității vieții persoanelor cu nevoi speciale, în acest proiect de cercetare ne-am propus să explorăm rolul factorilor social-ecologici în dezvoltarea și optimizarea autodeterminării în contexte de dizabilitate.

Investigarea mecanismelor și dinamicii constructului de autodeterminare și, în special, a modului în care acestea sunt influențate de factori social-ecologici va conduce la reliefaarea reperelor pe care se axează elaborarea programelor educaționale ce vizează îmbunătățirea autodeterminării elevilor. Implementarea strategiilor de promovare a comportamentelor de autodeterminare în mediul educațional, în cadrul familiei și în comunitate este esențială pentru creșterea performanțelor școlare și a achizițiilor academice, optimizarea abilităților pre-vocaționale și de planificare a tranziției, aceste rezultate pozitive având un impact benefic asupra calității vieții tinerilor cu dizabilități.

1.2. Scopul și obiectivele proiectului de cercetare

Scopul acestui proiect de cercetare constă în realizarea unei serii de studii menite să exploreze rolul influenței factorilor social-ecologici asupra autodeterminării elevilor cu dizabilități.

Obiectivele cercetării s-au fundamentat pe următoarele ipoteze:

- (1) Procesul de validare a Scalei ARC a Autodeterminării indică faptul că versiunea adaptată în limba română a scalei prezintă proprietăți psihometrice robuste, structură factorială și consistență internă ce sunt similare versiunii originale.
- (2) Autodeterminarea, conceptul de sine și planificarea tranziției realizată de elevii cu dizabilități sunt predictorii nivelurilor de dezvoltare a abilităților de viață.
- (3) Factorii individuali de microsistem, îndeplinesc roluri de moderatori în relația dintre conceptul de sine și componentele autodeterminării, în termeni de autonomie, împuternicire psihologică și autorealizare.
- (4) Oportunitățile generate în context educațional și în mediul familiei sunt factori de mezosistem ce au influență de mediere asupra relației dintre dizabilitate și componentele autodeterminării.
- (5) Modelul de instruire și învățare a autodeterminării (*Self-determined Learning Model of Instruction*), o practică educațională bazată pe dovezi validate științific, are impact asupra optimizării performanțelor obținute în activitățile educaționale și academice.

1.3. Structura și prezentarea generală a capitolelor

În acest volum sunt incluse cinci studii dedicate explorării influenței factorilor social-ecologici asupra comportamentelor de autodeterminare a adolescenților cu dizabilități. În literatura de specialitate, au fost evidențiate rolurile mediatore și moderatoare ale acestor variabile asupra acțiunilor, abilităților și atitudinilor de autodeterminare, fiind subliniată astfel, importanța cadrului social-ecologic în dinamica mecanismelor autodeterminării.

Prezentarea studiilor este precedată de o secțiune dedicată abordărilor teoretice și conceptuale ale principalelor constructe examinate și analizate în diferite design-uri de cercetare. În prima secțiune a celui de-al doilea capitol, ne-am propus să sintetizăm teoriile motivaționale deterministe prin prisma dezvoltării și evoluției constructului de autodeterminare. Cea de-a doua secțiune a acestui capitol este dedicată examinării factorilor social-ecologici din perspectiva teoriei ecologice a autodeterminării. În cea de-a treia secțiune este analizat contextul social al dizabilității din perspectiva contemporană a funcționării umane, a nevoilor de suport și de sprijin. Cel de-al treilea capitol este dedicat măsurării și evaluării autodeterminării elevilor cu dizabilități, fiind prezentat studiul preliminar de adaptare culturală și validare a *Scalei ARC a Autodeterminării*. În al patrulea capitol sunt incluse studii în care ne-am propus să examinăm influența factorilor

din microsistem și mezosistem asupra acțiunilor, abilităților și atitudinilor de autodeterminare a elevilor cu dizabilități. Al cincilea capitol sintetizează constatările și interpretările rezultatelor obținute în cele cinci studii, concluziile și implicațiile pentru cercetările viitoare și pentru practica educațională.

*Capitolul II***Constructele de bază ale cercetării. O analiză sistematică a literaturii de specialitate****II.1. Cadrul conceptual al cercetării**

Modelele teoretice pe care se fundamentează studiile incluse în acest proiect de cercetare plasează în poziție centrală constructul psihologic de autodeterminare văzut prin prisma factorilor social-ecologici din microsistem, mezosistem și macrosistem în contextul dat de dizabilitate, precum și din perspectiva nevoilor de suport și a sistemelor de servicii de adiacente.

II.1.1. Constructul de autodeterminare

Autodeterminarea este un construct psihologic multifacțat și complex ce ocupă un loc central în cadrul teoriilor motivaționale umane. În sens larg, acest termen sugerează că oamenii sunt contributorii propriilor lor comportamente, abilități și atitudini prin acțiuni auto-inițiate, autoreglate și direcționate către un scop (Wehmeyer, 2020). Pornind de la premisa că în autodeterminare acțiunea este inițiată de sine, acest construct a fost utilizat pentru a explica motivația intrinsecă în contextul dizabilității. Având ca reper de necontestat *Teoria autodeterminării (Self-Determination Theory)* elaborată în 1985, de Deci și Ryan, noi modele teoretice au fost cristalizate pentru a explica constructul autodeterminării în domenii multiple ale activității umane. În domeniul educației, în mod particular a educației elevilor cu dizabilități, *Modelul funcțional al autodeterminării (Functional Model of Self-Determination)*, Wehmeyer și colab., 1995) și *Teoria motivațională intrinsecă de cauzalitate (Causal Agency Theory)*, Shogren și colab., 2015) sunt modele teoretice care au stat la baza unui număr semnificativ de studii realizate în contexte de cercetare a autodeterminării persoanelor cu dizabilități.

II.1. 1. 1. Definirea conceptului de autodeterminare. Origine și evoluție

Conceptul de autodeterminare are o istorie lungă și bogată în filozofie, psihologie, educație și științele dezvoltării și comportamentului uman.

Determinism versus Liber arbitru

Primele conceptualizări ale constructului de autodeterminare se găsesc în doctrina filozofică deterministă, care în 1683 a definit acest construct în termeni de acțiune umană și de liber arbitru (Wehmeyer *et al.*, 2017). Potrivit acestei școli

de filozofie, autodeterminarea se referă la acțiunea inițiată de sine, bazată pe propriul raționament, pornind de la propriile procese de gândire, fiind considerată acțiune de tip liber arbitru, fără constrângere exterioară. Dezbaterile privind autodeterminarea au fost susținute între cele două doctrine filozofice ale determinismului, denumite *hard determinism* și *soft determinism*. Determinismul *hard* postula paradigma conform căreia fiecare acțiune sau eveniment se întâmplă potrivit legilor de cauzalitate și fiecare acțiune sau eveniment are loc în prezența unui antecedent. Determinismul *soft* se poziționează diferit, susținând că acțiunea poate fi sub incidența legilor de cauzalitate, dar în egală măsură și liber consimțită de persoană. Diferența dintre cele două doctrine ale determinismului constă în diferențe de abordare conceptuală și procesuală: determinismul *hard* pune semnul egalității între termenii de acțiune cauzată, forțată și constrânsă, pe când determinismul *soft* susține o poziție mai nuanțată în care fiecare acțiune este oarecum cauzată, dar nu orice acțiune este constrânsă. Curentul anti-determinist anulează paradigmele determinismului *hard* și *soft* susținând că acțiunile umane nu sunt cauzate sau forțate de nimeni și de nimic, acestea fiind complet sub guvernarea liberului arbitru. În acest context al dezbaterii determinism *vs.* liber arbitru, John Lock a susținut în 1689 că acțiunile umane sunt atât cauzate, având un antecedent, cât și volitive. Pe acest argument s-a construit înțelegerea sensului modern al autodeterminării, dezbaterea filozofică despre determinism *versus* liber arbitru a condus la semnificațiile de astăzi ale constructului de autodeterminare.

Determinismul în psihologie

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, psihologia ca știință se detașează de filozofie datorită tendințelor sale empirice și experimentale, iar în acest context se reconfigurează problema liberului arbitru, constructul autodeterminării înregistrând evoluții sub noi auspicii și influențe. Cercetătorii în psihologie din secolul XIX au căutat originea și cauzele comportamentelor umane în factori interni *versus* factori externi. La începutul secolului XX, psihologii influențați de tendințele noi din biologie au căutat originea și cauzele comportamentelor umane în teoria evoluționistă a lui Darwin și în mecanismele geneticii medeliene, nesocotind mecanismele introspective ale determinismului filozofic (Cravens, 1978). În psihologie, au fost adoptate modele teoretice preluate din biologie pentru a explica comportamentele umane, deficiențele mintale și sărăcia, de exemplu, au fost interpretate prin prisma unor modele biologice exclusive. În acest context, cercetările lui Binet și Simon în domeniul măsurării inteligenței s-au poziționat pe o perspectivă de determinism *soft*, în care inteligența era conceptualizată în baza unor ipoteze ce făceau trimitere atât la ereditate, cât și la factori externi, legați de educație. Tot la începutul secolului XX, în Statele Unite ale Americii, în domeniul măsurării inteligenței, susținătorii curentului eugeniei au avut o perspectivă diferită, poziționându-se pe atitudini ce reflectau un determinism *hard*, în cercetările lor luând în considerare modelul exclusiv ereditar al inteligenței. De

asemenea, pe o poziție deterministă dură se află și psihologia skinneriană, în cadrul acestor modele teoretice, comportamentele umane sunt explicate prin legile cauzalității, evidențiindu-se rolul esențial al condiționării operante în învățarea umană. În 1941, Angyal a readus în discuție dimensiunea volițională a autodeterminării, susținând că acțiunea umană este determinată atât intern, cât și volițional, subliniind relevanța comportamentului decizional și a autonomiei, două elemente esențiale ale constructului autodeterminării (Wehmeyer și colab. 2017).

Legat de rolul constructului de autodeterminare în psihologia motivațională, acesta ocupă un loc crucial, *Teoria autodeterminării (Self-determination Theory, SDT)* dezvoltată de Edward Deci, Richard Ryan la mijlocul anilor 80, poziționează central autodeterminarea, devenind astfel un reper esențial al motivației intrinseci. Deci și Ryan au integrat conceptele fundamentale ale motivației și nevoile psihologice de bază în șase mini-teorii, fiecare abordând diferite aspecte ale teoriei motivației în relație cu domeniul de activitate umană, fiecare mini-teorie explică un set de fenomene motivaționale observate în diverse domenii de funcționare (Ryan și Deci, 2011). Astăzi, *Teoria autodeterminării* are o mare influență și aplicabilitate în multe domenii de studiu ale comportamentului uman și motivației intrinseci.

Autodeterminarea în educație

De mai bine de 30 de ani, cercetătorii și practicienii din educație au inițiat demersuri pentru a promova autodeterminarea la elevii cu dizabilități. Cercetările s-au pe concentrat pe componentele și caracteristicile autodeterminării, cum ar fi comportamentele decizionale și abilitățile de a face alegeri între mai multe opțiuni, stabilirea și atingerea obiectivelor, autonomia, autorealizarea și auto-reprezentarea (*self-advocacy*), urmărind astfel creșterea calității vieții persoanelor cu dizabilități (Wehmeyer, 2020). *Modelul funcțional al autodeterminării și Teoria motivațională de cauzalitate* sunt două abordări incluse în categoria teoriilor motivaționale, fiind utilizate cel mai frecvent în studiile ce implică elevi cu nevoi de suport educațional.

II. 1.1.2. Teoriile motivaționale și autodeterminarea

Cercetătorii au susținut că modelele teoretice ale autodeterminării sunt incluse în categoria teoriilor motivaționale centrate pe explicarea mecanismelor motivației intrinseci. O perspectivă organismică a autodeterminării prezintă oamenii ca fiind contribuitori activi sau „autori” ai comportamentelor lor. Din aceasta perspectivă, comportamentul este definit în termeni de acțiuni autoreglate și direcționate către obiective (Shogren și colab., 2017). Teoriile motivației intrinseci se concentrează în mod explicit pe relația dintre mediu și persoană. În acest context de interacțiune între competențele persoanei și cerințele mediului, oamenii devin agenți cauzali ai propriilor vieți și, în cele din urmă, persoane autodeterminate. Având în vedere nevoile biologice ale organismului, aspirațiile oa-

menilor și influențele mediului, modelele teoretice ale motivației intrinseci au postulat următoarele ipoteze:

- (1) Acțiunile sunt motivate atât de nevoi biologice, cât și de nevoi psihologice.
- (2) Atunci când acțiunile sunt îndreptate către scopuri autoreglate, acestea servesc nevoi biologice și psihologice, atât pe termen scurt, cât și pe termen lung.
- (3) Acțiunile sunt volitive și modelate prin înțelegerea comportamentelor generale de acțiune-control care implică forme și funcții alese de sine (Deci și Ryan, 2002; Little și colab., 2002).

II. 1.1.2. 1. Modelul funcțional al autodeterminării (*Functional Model of Self-Determination*)

Teoria modelului funcțional a autodeterminării a fost elaborată de Wehmeyer și colegii săi la începutul anilor 90. Acest model teoretic se bazează pe ipotezele teoriilor motivaționale de cauzalitate și a motivației intrinseci având o aplicabilitate masivă în cercetare, precum și în educația persoanelor cu dizabilități și cu nevoi de suport. Conform modelului funcțional, constructul de autodeterminare a fost definit ca acțiunea de a fi determinant primar al propriei vieți prin capacitatea de a face alegeri și de a lua decizii cu privire la calitatea propriei vieți, fără influențe sau interferențe externe nejustificate (Wehmeyer, 1996, p.24). În cadrul modelului funcțional, Wehmeyer a susținut că autodeterminarea, în termeni de comportamente și abilități, acțiuni și atitudini, prezintă patru componente esențiale, și anume: a) autonomie, comportamentul este autonom; b) autoreglare, comportamentul de autodeterminare păstrează specificitatea mecanismelor de autoreglare; c) împuternicire psihologică, cu referire la capacitatea de acțiune în maniera împuternicirii psihologice; d) autorealizare, persoanele autodeterminate acționează în maniera autorealizării de sine (Wehmeyer, 1996). Conceptul de motivație intrinsecă este o temă centrală a acestei teorii și indică apartenența modelului funcțional de autodeterminare la teoriile motivaționale determinist-cauzale, în care individul acționează fără constrângeri exterioare și în manieră potrivită, astfel încât evenimentele să se întâmple în viața sa.

Caracteristicile esențiale definitorii ale comportamentelor de autodeterminare s-au cristalizat din dezvoltarea și achiziționarea unor serii multiple și interconectate de elemente, precum abilități de alegere între mai multe opțiuni posibile, capacitatea de luare a deciziilor, stabilirea și atingerea obiectivelor, autoevaluare și abilități de auto-instruire, abilități de auto-reprezentare, *advocacy* și *leadership*, *internal locus of control*, atribuirea pozitivă a eficacității în relație cu rezultatele așteptate, conștientizarea de sine și autocunoașterea (Wehmeyer, 1999).

Modelul funcțional al autodeterminării a cunoscut o mare popularitate în contexte internaționale de cercetare a autodeterminării persoanelor cu dizabilități fiind utilizat masiv, multe studii din domeniul autodeterminării bazându-se pe acest model teoretic. Astfel, pornind de la această teorie, a fost elaborată *Scala*

ARC a Autodeterminării (Wehmeyer și Kelcher, 1995), această scală fiind instrumentul de evaluare a comportamentelor de autodeterminare a elevilor cu dizabilități cel mai frecvent utilizat în ultimii treizeci de ani. De asemenea, Modelul funcțional al autodeterminării a fost aplicat și în practica educațională, pe principiile acestui model teoretic fiind construit *Modelul de instruire și învățare a autodeterminării* (*Self-determined Learning Model of Instruction*, Wehmeyer, 2000). Prin impactul și efectele benefice pe care îl are în promovarea autodeterminării elevilor cu dizabilități, efecte dovedite de studii empirice, *Modelul de instruire și învățare a autodeterminării* a fost clasat ca fiind practică bazată pe dovezii științifice, fiind implementat tot mai mult în școlile americane.

II. 1.1.2.2. Teoria motivațională intrinsecă de cauzalitate (*Causal Agency Theory*)

Elaborată în 2015 de Shogren și colaboratorii săi, acest model teoretic al autodeterminării se încadrează în categoria teoriilor motivaționale centrate pe mecanismele și dinamica motivației intrinseci, fiind o reconfigurare a modelului funcțional al autodeterminării (Wehmeyer și colab., 1993). În cadrul acestei teorii, autodeterminarea este definită ca fiind o „caracteristică dispozițională ce se manifestă în acțiunea de a fi agent causal, determinant în propria viață. Oamenii autodeterminați acționează în sensul îndeplinirii unor scopuri liber alese. Acțiunile de autodeterminare funcționează în maniera în care permite unei persoane să fie agentul causal în viața sa”. (Shogren și colab., 2015, p. 257). În acest cadrul acestui model teoretic, autodeterminarea prezintă trei caracteristici esențiale: a) acțiunea este volitivă; b) acțiunea este causal-intrinsecă; c) sunt activate credințele de acțiune-control. Conform acestei teorii, acțiunea causală începe cu răspunsul organismului la oportunitățile și amenințările din mediu care duc la stimularea credințelor de acțiune-control. Ca răspuns, aceste credințe mediază acțiunea causală sub formă de acțiune volițională (Shogren și colab., 2015). Într-o sinteză a acestui model teoretic, Shogren și colab. (2017) au susținut că acțiunea volitivă este definită în termeni și indicatori comportamentali specifici de a face alegeri conștiente bazate pe propriile preferințe care implică acțiuni auto-inițiate ce promovează autonomia. Acțiunea causal-intrinsecă se referă la procesul de identificare a căilor care duc la scopuri specifice și angajarea în acțiuni de auto-direcționare și autoreglare pentru adaptare la oportunitățile și amenințările de mediu. Operatorii primari în propulsarea acțiunii voliționale și motivate intrinsec implică capacitatea de a efectua acțiuni sau comportamente cauzale, subdivizate în capacitatea causală și capacitatea intrinsecă. (Shogren și colab., 2015).

În ceea ce privește Teoria motivațională intrinsecă de cauzalitate, Wehmeyer, în 2020, a susținut că, acționând în mod volițional, oamenii autodeterminați își dezvoltă capacitatea de împuternicire personală, precum și un set de convingeri care atestă potențialitatea, stăpânirea unor abilități necesare accesării resurselor și a ceea ce este necesar pentru atingerea obiectivelor liber alese. Acest

model teoretic susține ca oamenii percep conexiunile dintre acțiunile lor și rezultatele pe care doresc să le experimenteze, mai precis sunt dezvoltate credințe adaptative de acțiune-control. Autodeterminarea, din perspectiva Teoriei motivaționale intrinseci de cauzalitate, este văzută ca un contribuitor esențial în creșterea calității generale a vieții (Shogren și colab., 2017; Wehmeyer, 2020).

II.1.2. Abordări social-ecologice ale autodeterminării

Perspectiva social-ecologică în ceea ce privește autodeterminarea recunoaște complexitatea relațiilor și interacțiunilor dintre persoană și mediu. În contextul dizabilității, teoriile social-ecologice subliniază importanța adecvării, a interacțiunilor persoană-mediul, precum și a relațiilor cu diferite sisteme care influențează funcționarea umană (Shalock și colab., 2010). Cercetătorii au indicat că variabilele social-ecologice ale mediului în care trăiesc persoanele cu dizabilități influențează dezvoltarea, funcționarea și, implicit, comportamentul de autodeterminare. În acest cadru conceptual și procesual, cercetătorii au emis ipoteza potrivit căreia constructe, cum ar fi eficiența socială, capitalul social și incluziunea conduc la cristalizarea oportunităților pentru autodeterminare (Walker și colab., 2011). De asemenea, într-un studiu realizat în 2013, Wehmeyer și colegii săi au arătat că oportunitățile din mediu în a opera alegeri legate de locul în care persoana dorește să trăiască sau să lucreze mediază relația dintre inteligență și autodeterminare. În literatura de specialitate dedicată autodeterminării, cercetătorii susțin că factorii social-ecologici definesc un context structurat pe mai multe niveluri care în interacțiunea cu oamenii produc schimbări în comportamentul și funcționarea umană, inclusiv în comportamentele, abilitățile și atitudinile de autodeterminare.

Teoria ecologică a lui Bronfenbrenner (1979) este frecvent utilizată pentru operaționalizarea diferitelor contexte care influențează funcționarea persoanelor cu dizabilități. În teoria sa, Bronfenbrenner (2005) a descris mai multe sisteme interconectate care influențează funcționarea umană punând persoana, omul, în mijlocul acestui sistem. Aceste sisteme au rolul de a modela experiențele umane și includ: (a) microsistemul (mediul social proximal, caracteristicile individuale și personale și rețelele sociale); (b) mezosistemul (școala și comunitatea școlară cu influențe semnificative asupra dezvoltării și evoluției tuturor elevilor); (c) macrosistemul (modele culturale și societale).

Shogren (2013) a analizat factorii contextuali identificați în literatura de specialitate, precum și influențele acestora asupra dezvoltării și exprimării autodeterminării persoanelor cu dizabilități, analiza acestora fiind realizată în cadrul tipologiei lui Bronfenbrenner (2005) în care s-au stabilit patru categorii de factori social-ecologici: microsistemul, mezosistemul, macrosistemul și cronosistemul.

II.1.2.1. Factorii din microsistem

Factori individuali

În contextul de cercetare al autodeterminării, factorii individuali au primit o atenție semnificativă, fiind explorați ca variabile independente, pentru analiza nivelului relativ de autodeterminare, precum și ca variabile moderatoare. Factorii individuali cei mai citați sunt eticheta sau tipul de dizabilitate, vârsta, genul, rasa/etnia și cultura. Eticheta sau tipul de dizabilitate este variabila cea mai consistent analizată, studiile arătând că influențează nivelurile relative de autodeterminare (Shogren și colab., 2013; Vicente și colab., 2019). Alte cercetări au raportat diferențe ale nivelurilor relative ale autodeterminării la elevi cu diferite tipuri de dizabilitate. În acest cadru, există studii în care s-au constatat diferențe în ceea ce privește autodeterminarea elevilor cu dizabilitate intelectuală, dificultăți emoționale și de comportament și dificultăți de învățare (Mumbardó-Adam și colab., 2017).

Legat de vârstă, cercetătorii au susținut că autodeterminarea este un construct de dezvoltare, iar comportamentele și abilitățile asociate cu autodeterminarea sunt dezvoltate în timp, pe măsură ce copiii și tinerii vor avea oportunități de a învăța și manifesta acțiuni, abilități și comportamente de autodeterminare (Vicente și colab., 2019).

În ceea ce privește genul, cercetătorii au sugerat că identitatea de gen este o variabilă importantă, de luat în considerare atunci când se examinează autodeterminarea. Constatările sunt diversificate cu privire la relația specifică dintre gen, autodeterminare și factori culturali (Shogren, 2013). În raport cu rasa și etnia, acestea sunt variabile care pot influența în mod evident autodeterminarea, ele depind de zonele culturale și *pattern*-uri sociale de comportamente de autodeterminare, factorii fiind impregnați de culturalism (Mumbardó-Adam și colab., 2017; Shogren, 2013).

Factori din mediul familiei

În literatura de specialitate, au fost descrise variabile relevante din mediul familiei care pot influența, fără îndoială, autodeterminarea. Cercetătorii au examinat influența credințelor familiilor asupra expresiei comportamentelor de autodeterminare, în mediul de acasă. Au fost constatate diferențe în gradul în care familiile raportează promovarea autodeterminării în cadrul creat în familie, iar aceste diferențe sunt explicate prin diferențe de rasă, etnie, status socio-economic și de dizabilitate. Studiile au arătat diferențe între manifestarea autodeterminării în mediul familiei între copiii cu și fără dizabilități, și între copiii familiilor din culturi occidentale față de cei ai familiilor din culturi non-occidentale (Carter și colab., 2010).